

Az utópista Bolyai Farkas

Az MTA kéziratárában, Szabó Péter hagyatéka közt található Bolyai Farkas egy igen érdekes, az úrbér-rendezésről szóló cikkének vázlata. Ez a három írott lapból álló tervezet most először jelenik meg nyomtatásban. Hozzá kell tennünk, hogy Bolyai írását nem könnyű „kibetűzni”, a jelen cikket a jeles Bolyai kutató, dr. Sarlóska Ernő „fordításában” adjuk, némi nyelvtani könnyítéssel, modernizálással.

Úr-bér, kárpótlás, egyesület

(Egy szó az úrbérről)

Nem azért mondott le a Testvér-hon, hogy Őseink hatalommal foglaltak: tolvajról tolvajra viszen a lajtorja mintegy vesztőfájára annak, aki valamely földet (nem res nullius hanem omniumot), kirekesztőleg magáénak mondott; s világ végéigi háború se vihet azon kezdetre, hogy az Anya-föld megosztatlan kebellet álljon minden gyermeke előtt.

Az a cél sem évődhetik-el, valámíg a gazdagulásra út hagyatík, hogy senki sellérül ne szolgáljon; mert egyik a másik telkét megvehetvén, egyezés szerint szolgáltatathja.

Hanem az ásiái tövises vad tőke európai nemesebb ággal oltóttva az egyenlítőn átment felső nap tavaszán virágozott-meg még az Abel szívében fakadott vala azon forrás, mely elborító vérözönné vála: de a nyögő földre kegyesen tekintett az ég — és az idő kilencz (száz évi) hónapig hordozá méhében a testvéri egységet — És imé! a belháború fegyverein minden címeres pergamentekkel oltárra vitette felgyújtattatnak —; öröm-könnyek fénylenek a menny tornáczáról a lángokra le — s az ég és föld Te Deumra zendül. Ezen újonnan születtnek keresztelési ajándékul tette az eddigi (most ezzel igazán azzá lett) nemesség, az emberiség oltárára nagy áldozattal vagyonya nagy részét, egyszersmind oda szállva le, a hová az alább voltakat emelte.

Hát minket azonegy ég alatt elválasszon-é egy hegy-fal? Egyesülés nélkül nincs biztos létünk; csak úgy állhat meg az öszvetetteknél nagyobb öszzet — s csak úgy lehet jövedelmünk, költésünk s hon-véd-erőnk a miénk — s úgy osztozhatnak a testvér-honnal az áldozat dicsőségéből is, s az egység áldásaiból; együtt innepelve mikor az ősiség eltörlésével a leveles lúdák, melyekbe a visszavonás ördöge száradok óta őrizte.

Mindazonáltal hogy az áldozó maga is áldozatul ne essék el; fenn maradhatására kárát lehetőségig pótolni, s másfelől vigyázni kelletvén, ne hogy adóssággal a most kapott szárny levágódjék, s az új cse-csemő csak órákig élve sírt érjen: talán megbírná a Hon, hogy annak, a mire a kár becsültetnék, bizonyos része bizonyos számú évig mindenkor az év elején fizetődjék: esmeretes azon számításmód, mely szerint akárhanyadik év kezdeténi pénznek bizonyos pro cent szerinti becse a jelenre vonatkozik; igen kicsivel több a kár nyolczadánál évenkint (6 pro Centtel),

Azonban a megmaradó birtok adójával sok térna évenkint a Hon cassájába vissza.

Míg pedig a kár lefizetődnek, hogy a helyállás eséssé ne váljon; lehetne a közteherből bár annyit engedni el, hogy a falusbíró katonát ne tegyen a míg ki nem fizetett károssa: úgyis minden arra való a honi őrseregbe tartozik, melyből hová-tovább minden katona is kitelheti.

Meg lévén pedig ezekkel az épület föld-színti része, contignatiók következhetnek.

Minden falunak meg lehetne engedni

1. *Hogy mindenkinek mezei birtoka (alábbi okból) megbecsültessek.*
2. *Minden barázda eltöröltetvén az egész mező egy legyen, minden elrekesztést csak marhákért telve.*
3. *Mindenki mezei része szerint adva a munkát a falu együtt tegye a munkákat, arra választott igazgatás alatt.*
4. *A jövedelemből fizetessék az egész mező adója; s tartassék iskola, és (a hoszas szónoklás helyett inkább tanító) értelmes pap. A többi pedig oszolja kinek-kinek mezei része s ahhoz adott munkája szerint.*

2dik contignatio lenne; hogy senki se gazdag se szegény ne legyen, s senkinek semmije se, s mindennek mindene legyen.

1. A falu egyedül legyen a birtokos, s ideig választott felügyelők apai társulata alatt maga együtt művelje az egészet; s tartja mint egy Anya minden gyermekeit, süttetve, fűzetve, asztalokat terítve — s ruházatokat készítetve.

2. A csecstől elválás után annyira nőtt gyermekek együtti öszve-olvasztó nevelésre kisedővodába, s további iskolába adassanak; hol a katonai gyakorlások kezdődjenek el, s értelmes oktató a fesőbb tanokra valót szemelje ki.

3. Az adót senki se külön, a falu adja; s ugyan a falu a fenn maradóból kereskedhet, cassát gyűjthet — s annak idejében rendszeresen építve, a falut mezőt szép kerté tethez.

4. Mindenki az egésznek munkás tagja legyen, abban a mire leginkább való: s a dolgozni nem akaró száműzettesék; az elaggott vagy beteg ápolassék.

Több ilyen faluk egyesülése, jég, tűz, víz esetében egymást segíthetnék.

3dik contignatio, mely már az éggel határos; akkorá való mikor az idő újra méhébe fogadja; 9 hónapjait leszámálja —

Honfi

Bolyai Farkas ebben az írásában tehát az úrbér-rendezés kérdéskörét tárgyalta. A javaslat idején Erdély nem tartozott a „Testvér-honhoz”, különálló egység volt. Amit Bolyai Farkas mindenekelőtt megfontolandónak tart: az „Anyaföld” már birtokosok között felosztott állapotban van, és ezért már csak azt lehet követelni, zsellér többet senki se legyen egy másik kiszolgálásában, és a „gazdagulásra” mindenki előtt legyen nyitva az út. A lehetőség egy emberesebb lét felé azzal nyílik meg, hogy a nemesség a „testvéri egység” sarkalásából vagyona nagy részét az „emberiség oltárára” helyezi, s azok közé ereszkedik le bőkezűségével, akik eddig kiszolgálói voltak. Embert az embertől „címeres pergamentek” tovább nem választanak el, a kiváltságok a lángok martalékvá válnak.

Hogy elképzelései jobban érthetővé váljanak, néhány sorban az erdélyi jobbágyásgról is kell szólnunk.

A jobbágy az erdélyi parasztság legnagyobb tömegét képezte, ugyanakkor — bár számos terhet viselt — nem volt a parasztság legszegényebb rétege. Általában házzal, szekérrel, állatokkal és megművelhető földdel, pl. szántófölddel rendelkezett. Természetezen ez utóbbihoz csak használati joga volt!

A nagyszámú jobbágyteher között az egyik legsúlyosabb a robot volt. A kolozsmonostori egyezéség még

évi egy napot írt elő jobbágyonként, Werbőczy Hármaskönyve már évi 52 napot (ez az ún. egészszelkes jobbágyra vonatkozott). Mária Terézia úrbér-rendezése már ígás v. gyalogrobotot ír elő, melyhez még hosszú-fuvar is igényelhető volt.

Belső-Erdélyben, ahol nem volt úrbérrendezés, a robot mennyisége igen változó volt. A fentiek tehát csak általános vagy minimum-elveknek tekinthetők, mert a robot mennyiségét és milyenségét végül is a föld tulajdonosa szabta meg.

A számos, itt nem részletezendő, más jellegű fizikai munka mellett, a dézsma is a terhek csoportjába tartozott. Ezzel kapcsolatosan megemlítjük, hogy a földesúri kilencedet 1351-ben még Nagy Lajos vezette be, míg a tized kezdetben püspöki jövedelem volt. (Belső-Erdélyben 1556-tól a tized a kincstári jövedelemhez tartozott.) A kilenced és a tized volt az úgynevezett nagy dézsma, s ehhez jött még a kis dézsma, amely a házi jövedelmekre vonatkozott.

Az 1771-es úrbér-rendezés Erdély nyugati megyéiben egész telkenként egy öl fát, egy kupa vajjat, egy font kendert, két tyúkot, két csirkét és tizenkét tojást írt elő.

A terhek harmadik csoportja a pénzbeli adóztatás volt, vagyis a füstpénz. A XIX. században a többi teher

egy része is pénzben megváltható volt, sőt több község kifejezetten erre törekedett. Voltak azután még állami- és közterhek, legismertebbjük a kapuadó. Nem volt ritka a katonasággal kapcsolatos teher sem, így a beszállásolás vagy a forspont.

Mint említettük, egyes helyeken a terhek ennél jóval súlyosabbak voltak, sokasodtak is a panaszlevelek a földesúri önkényeskedések miatt. II. Józsefhez és I. Ferenchez legalább 17 000 panaszlevél futott be.

Erdélyben a XVIII. század második felében lett igen sürgető probléma az úrbérrendezés. Ennek következményeként a 60-as évek végétől megjelent az Urbárium, kezdetben Aradban és Biharban, valamint Szatmárban, majd később a Bánságban. Az Urbárium pontosan előírta a beszolgáltatandó terménymennyiséget, a jogokat és köteleességeket. A belső területeken még ilyen úrbérrendezésre sem került sor, a visszaélések pedig sokasodtak.

A tényleges rendezést 1819 után akarták végrehajtani, s meg is kezdték a földterületek felmérését — persze ez inkább rontott a helyzeten.

Úgy tűnik hát, hogy Erdély lakosai (magyarok, románok és szászok) Európában szinte egydedülálló körülmények között éltek, s messzemenően ki voltak szolgáltatva a földesúri és állami önkénynek.

Ehhez a kérdéshez szólt hozzá Bolyai Farkas evvel, az 1830-as években írott gondolattárával. Bolyai azonban óvatos volt. Ő nem a tulajdonviszonyok tel-

jes felforgatása, az úrbérnek az úr „eltörlésével” való természetes megszűnése mellett állt ki, hanem csak a jobbágyok „osztályán” belül hirdetett gyökeres rendezést.

Utópisztikus írásában a jobbágyföldök egyfajta egyesítéséről, új közösségek kialakításáról szól.

A közterhek mérséklése mellett állt ki: „Lehetne a közteherből bár annyit engedni el, hogy a falusbíró katonát ne tegyen.”

Utópikus elképzeléseit írásának utolsó részébe sűrítette: „Az egész mező egy legyen; a munkát a falu együtt tegye; a jövedelemből fizetessék az egész mező adója.” E gondolatok mind logikusnak tűnnek mai közgondolkodásunkban, de megdöbbentően hatottak volna akkoriban, feltéve, ha nyilvánosságra kerülnek.

Egy eszme kibontakozásához vezető út fontos dokumentuma ez az írás. Ez az eszme pedig az utópista szocializmus volt.

Fia, Bolyai János az 1845-ben írt „Tökéletes közállomány” c. kéziratában ezeket a gondolatokat már részletesebben fogalmazza meg:

„Jaj . . . a románt, szászt, sőt a magyar szegényt is lóhírló nemeseznek.”

És ha még nem is e továbbmutató felszólítás igézetében íródott az édesapa, Bolyai Farkas „Úr-bér, kárpótlás, egyesület”-e, mégis korának érdekes dokumentuma, utópisztikus vallomása.

IFJ. GAZDA ISTVÁN